

Riksspelmannen Per J Berndtsson

För några och hundra år sedan, närmare bestämt den 25 mars år 1853, föddes den kände, riksspelmannen P.J. Berndtsson. Hans vagga stod i Stenestad vid den fagra Söderåsen, och fadern var häradsspelmannen Berndt Jonasson.

Ingen främmande spelman kunde få uppträda inom häradet och traktera sitt instrument, utan att häradsspelmannen först givit sin tillåtelse. Om någon trotsade förbudet, kunde han av vederbörande saklöst utkrävas på hela arvudet för musiken och dessutom straffas genom att bakbindas på en ox eller ko och på detta nesliga sätt drivas raka vägen ut ur häradet. Det är ovisst, om den vänlige Berndt Jonasson någonsin tillgrep dessa metoder, eller om någon ens dristade sig att trotsa gällande förordningar!

Per Berndtsson, som själv var yngst i syskonskaran, hade fyra bröder. Emellertid var det bara tre av bröderna, som valde musiken till sitt yrke.

Lille Per fick sina första lektioner i fiolspeling då han endast var fyra år gammal. Häradsspelmannen hade för avsikt att lära sina söner spela efter noter, men tyckte, att de voro för små för att spela efter nottecken. Han lärde dem i stället spela efter gehör och ämnade först längre fram undervisa dem i notläsning

Fadern var en mycket sträng lärare. Då Per fått sin läxa, fordrade han, att gossen skulle kunna den riktigt. Det hände därför vid flera tillfällen, att Per blev tillsagd gå ut i skogen och öva, och han fick stränga förmaningar att inte komma hem, förrän han kunde spela varenda ton rent. Denna metod torde ha varit mycket effektiv, ty Per var inte mer än sju år, då han för första gången fick spela på bröllop och fester tillsammans med sina bröder. Fastän Per var bara barnet, ficke han sköta första fiolen. Han brukade berätta, att han var så svag i de små fingrarna, att han inte förmådde stämma fiolen, men fann på råd: Han bet i skruvarna, och på detta sätt fick han sin fiol lika fint och rent stämd som bröderna.

Då Per var i åttaårsåldern, miste han sin fader. Den nitiske häradsspelmannen hann aldrig förverkliga sina planer att lära sönerna nottecknen. Per brydde sig heller aldrig om att spela annat än efter gehör.

Vid ett tillfälle, då Per var åtta år, spelade han med sina bröder, Sven och Bonde, på en fest i Hälsingborg. Konung Karl XV uppmärksammade de små musikanterna, och vänlig som denne monark var, lyfte han upp lille Per på sin skuldra. Och där satt gossen och spelade, ovetande om att den upphöjda platsen var en konungaaxel. Konungen hade uttryckt sin önskan att hålla barnen i skola, och ett ögonvittne har berättat, att pojarna blevo rädda, då de fick höra detta. När de om aftonen kom hem till modern, drog de henne i kjolarna och sade förskrämda: "Mor, kongen velle ta voss, men vi vell ente änna te Stockholm!"

En gång, då det var stort bröllop i byn, hade Pers moder inte velat ge sin tillåtelse, att den lille gossen skulle spela på denna festlighet, fastän både han och bröderna blivit tingade. Han tyckte, att han var för liten, för att vara ute på så mycket nattvak. Men Per kunde inte motstå frestelsen att komma iväg till bröllopfesten. Han tog sin kära fiol, smög sig försiktigt ut och gömde den i en risbunke på gården. Senare på kvällen, då modern var syselsatt med kvällsgöromålen, passade Per på att smita ut, letade rätt på fiolen och sprang till bröllopsgården. Hans bröder blevo mycket förvånade, då de fingo se Per göra entré, iklädd vardagskläder. De ville, att han skulle återvända hem, men se, det ville inte Per – och inte gästerna heller! Bud skickades till modern, och där satt Per och skötte fiolen hela natten och fick mycket beröm.

Då Per Berndtsson var i trettioårsåldern ingick ha äktenskap med nämndemannens dotter i Billinge, Elna Nilsdotter. Nämndeman Nils Månsson, Ekeröd, arrenderade en gård, som tillhörde greve Carl Trolle-Bonde på Trolleholm.

Första gången Per Berndtsson och Elna Nilsdotter träffades, var Elna bara tolv år gammal. Per och hans bröder spelade på ett stort bröllop i trakten. Elna var brudtärna och på bröllopsdansen svängde Elna glatt till de berndtssonska tonerna. Ett slag dansade hon med en annan tärna. Det bar sig inte bättre, än att Elna snavade över någon ojämnhet på salsgolvet! Hon flög rätt bort mot Per – denna lade fiolen och dansade med Elna! Flickan var överlycklig och utbrast, då hon kom hem; "Ja fick dansa med den granne spelemannen!" Någon lär ha svarat: "Vem vet, det kanske kan bli ett par av er två..." Då blev Elna förlägen – men

nästa gång hon träffade Per på ett annat bröllop, var hon sjutton år fyllda. Och så spelade han sig rakt in i hennes hjärta. Elna var mycket musikalisk och kom sedermera att följa sin make på de långa spelmansfärderna.

För det mesta företogs färderna med häst och vagn eller med släde, allt efter årstiderna. Men ibland var det svårt att ordna något fortskaffningsmedel. Under kristiden t.ex. då bönderna var rädda om sina svultna hästar, kunde det hända, att spelmännen fick vandra flera mil till och från en fest. En gång spelade Per och hans hustru i Teckomatorp. Spelningen tog sin början klockan sju på kvällen och pågick ända till klockan sju på morgonen. Ingen skjuts stod att få, utan det var till att vandra till fots den ungefär tre mil långa vägen från Teckomatorp till Norra Vram.

Det var inte bara fiol Per Berndtsson spelade, utan han hanterade lika skickligt klarinett och flöjt. Militärmusikdirektören i Ljungbyhed kallade honom ofta, och i denna musikkår spelade han utan noter vilken stämning som helst!

Folket i bygden berättade, att Per brukade hälsa sina vänner med en låt på klarinetten, då han passerade någon gård eller stuga, vars ägare han kände. Om han var aldrig så trött efter en ansträngande spelning, så nog plockade han fram sin klarinett och spelade en klingande fanfar som en munter hälsning! Den första maj varje år brukade han sitta uppe i ett körsbärsträd hemma i Skäralid och blåste i klarinetten: "Sköna maj välkommen...", så det gav eko i skäret på Söderåsen!

Som de flesta spelmän var Per Berndtsson vidskeplig. Många rykten kom i omlopp, att Per

hade Näcken att tacka för sitt briljanta spel. Han varken tillstod eller förnekade detta, log endast och såg ganska hemlighetsfull ut, när denna fråga kom på tal. Men han hyste mycket stor respekt för detta väsen, som enligt urgamla sägner sades ha sitt tillhåll vid vatten dragen. Om Per gick i täten för ett bröllopsfölje tillsammans med andra spelmän fordrade han, att musiken skulle tystna, då följet passerade en bro. Han menade, att tonerna skulle störa Näcken och drucknade människors själar. Inte förrän han var en god bit från ån eller bäcken tillät han spelmännen i följet att ånyo dra stråkarna över strängarna.

En gång lär han ha råkat ut för skogsfrun. Det var en mörk höstnatt, då han var på väg hem. Fastän han gått vägen många gånger var det honom denna natt fullständigt omöjligt att finna rätt väg. Det var en livsfarlig vandring nära det fruktansvärda skäret i Söderåsen. Så snart Per förstod, att han råkat ut för trolltyg, drog han av sig rocken, vände fodret utåt och drog den på igen. Han berättade, att han, tack vare detta, genast fann rätt väg! Visserligen var kläderna sönderrivna, då han kom hem men han var övertygad om att det var tack vare den vända rocken, som skogsfrun förlorat sin makt över honom.

Om fiolerna knäppte i lådorna och gav till en sjungande ton – så betydde detta ofelbart spelbud! Han visade därför ingen som helst förvåning, då någon en stund efter detta "knäppande" kom och tingade honom att spela. Han hade ju redan fått varsel. Därför var fiolen välputsad och stråken hartsad. Gammal "dansetåga" skulle inte få ligga på fiolen och dämpa instrumentets sköna klang.

Per Berndtsson ägde humorns gåva i rika mått. Följande lilla historia vittnar om detta: En bonde hade vid flera tillfällen bjudit Per till sina gillen. Bonden brukade säga: "Ja, Per, så kan du ta fiolen må de å roa di andre." Det var ett billigt och bra sätt för den småsnåle bonden att bjuda Per som gäst, så slapp han ifrån att punga ut med spelepengar! Han gjorde aldrig en min av att betala, trots att Per satt och spelade hela natten för att roa de andra gästerna. Då detta

Familjen Berndtsson på Möllebacken, Helsingborgs museum 1912. Fr.v. Per, Dagmar, Guntram, h Elna, Margot, Althéa, Valborg och Margot.

upprepats några gånger, funderade Per ut ett sätt att låta bonden förstå, vilken orättvisa som egentligen vederfarits spelmannen. Vid ett tillfälle skulle Per själv ha gille. Han bjöd den snåle bonden med orden: "Du en välkommen på lördag. Så kan du ta ploen å ett par ög mä de, så får ja plöjt opp joren på samma gång!"

Per Berndtssons fiol hade gått i arv i flera generationer spelmän och var mycket dyrbar. En gång hände det dock, att han var nära att förlora den. Det var framåt vårsidan, och vattnet hade stigit avsevärt i ån. Körsvennens häst blev rädd för vattenmassorna, vagnen kom att stjälpas, och de åkande kastade sig av, just som vagnen med avbrutna skaklar störtade i ån. Pers fiol, som legat på ett säte i vagnen, flöt iväg på vattnen. I samma stund kom en vän, som varit på samma gille som Per, ridande vägen fram. Då han varseblev, vad som hänt, manade han på hästen och störtade sig ut i vattnet. Från hästryggen var det honom möjligt att rädda fiolen, som överlämnades till den tacksamme ägaren.

I sitt äktenskap fick Per Berndtsson och hans maka tio barn, sju döttrar och tre söner. Alla ärvde föräldrarnas musikaliska läggning. Det var säkert många, som fick tillfälle att lyssna till den berndtssonska familjens framträdande under Baltiska utställningen i Malmö år 1914. Det arrangerades även turnéer, inte bara i hemlandet utan även i Danmark. Vid flera tillfällen framträdde Per Berndtsson med sin familj både i den svenska och den danska radion. Konserter anordnades i Stockholms och Göteborgs Konserthus, och på Skansen spelade Per Berndtsson och hans maka – vid en tidpunkt hade han fyllt sjuttiosju år. Besökarna på Möllebacken i Hälsingborg Museum lyssnade ofta till den musikaliska familjen.

Som ett bevis för den uppskattning han rönt fick han många utmärkelser. Bland annat fick han mottaga Zornmärket ur Zorns egen hand.

Den gamle riksspelmannen spelade på otaliga bröllop och festligheter. När t.ex. ett bröllop planerades, tillfrågades först spelmannen, vilken tid han kunde åtaga sig att spela, och sedan var det vanligt, att man bestämde tidpunkten för bröllopet i överensstämmelse här med.

På de stora festerna var det mat i mängder. Per hade vid något tillfälle insjuknat efter att ha förtärt något som tillagats i kopparkärl. Han hyste därför en djupt rotad misstro att varje kopparkärl var dåligt "färtent". Därför gick han alltid ut i köket under förevändning, att han skulle hälsa på kökspersonalen. De blevo

glada över den vänlige spelmannens påhälsning och anade inte, att han under tiden noga tittade efter, om något kopparkärl användes. Därför kunde det ibland hända, då han återvände in i gillesalen efter en dylik inspektion, att hustrun fick följande varning: "Elna ed ente au buljongen, den i lagad i kopparkel!"

Per Berndtsson har under sin nära nittioåriga levnad komponerat inemot 300 låtar. Hans maka hade ett enastående minne för makens kompositioner. Hon uppnådde sin nittioårsdag 1 mars 1956, och avled blott några månader härefter. De värdefulla låtarna ha upptecknats och bevarats åt eftervärlden av svärsonen, E.Lindberg, Malmö.

Per och Elna på guldbröllopsdagen 1937.

Till tonerna av spelmannens sprittande glada valser, polskor, galopper och kadriljer tråddes dansen såväl i ljusstrålande slott och herrgårdssalar som på lövade logar. Ingen, varken gammal eller ung, kunde motstå hans spel. Ända in på ålderns sena höst hanterade han sin fiol. Blott några få timmar innan hans nära nittioåriga liv ändades, drog han stråken över strängarna. Men inte ens de sista tonerna rymde något vemod.

Han var en sällsynt lycklig och förnöjsam människa. Hans musik återspeglade det ljusa och vackra i tillvaron – den skånska folksjälen, allmogens liv i helg som i söcken.

Med sin fiol tolkade han säningsmannens steg i myllan, bäckarnas porlande, bröllopsfröjd, näktergalens drillar i skånska vårvällar. Ja, han förmådde på ett mästertligt sätt genom sin fiol ge uttryck för den sanna livsglädjen, och i tacksamt minne bevara vi honom, den gamle riksspelmannen, Per Berndtsson, från Skärålid.

Ethel Johannesdotter

Källa: Onsjöbygden 1958. Ethel Johannesdotter är P.J.Berndtssons dotterdotter.

Spelmannsstämman till Per Joel Berndtssons minne hålls sedan några år i Klöva Hallar varje år. År 2016 är planerat till den 29 maj.

På initiativ av Gudrun Herlertz, Landskrona kommer en förening för bevarandet av Per Joel Berndtssons minne att bildas under nästa år.

Ethel Johannesdotter

Berndtarna

Berndt Jonasson (1817-1868), häradsspelman från Stenestad, hade fem söner, Gustaf (1841-1901), Jöns (1844-1868), Bonde (1846-1902), Sven (1850-1922) och Per Joel (1853-1942). Bonde, Sven och Per blev spelmän. Av dessa var Per den mångsidigaste – han blåste både flöjt och klarinett i yngre år – men Bonde ansågs som den skickligaste på fiolen, och då de kommo sammans var det oftast han som fick spela första stämman, eller "sköta primen" som det hette.

Per och Sven Berndtsson, Skansen 1910.

I flöjt och klarinettspelet hade Per Joel till lärare en skicklig klarinettist vid namn Per Svensson på Klåveröd i Konga socken, vilken i sin ordning lärt av klarinett- och fiolspelmanen Per Nilsson i Slättåkra i Riseberga församling.

Vid den första riksspelmannsstämman i Stockholm år 1910 representerades Skåne av bland andra bröderna Per och Sven Berndtsson från Stenestad. Det bifall som kom dem till del vid deras framträdande för publiken gällde kanske i främsta rummet de, präktiga skånska kadriljer de läto höra, men även det taktfasta och typiskt spelmansmässiga sätt varpå de framfördes

Vid spelmanstävlingen i Hässleholm 1910 vann Per förstapris medan Sven vann ett extrapris för "utmärkt sekundering". Vid samma tillfälle erövrade familjen Berndtsson (Per, Elna, Althea och Dagmar) förstapriset för samspel. I Malmö 1916 fick Fam Berndtsson (Per, Sven, Elna och 6 av barnen) ett extra 1:a pris för samspel.

I övrigt fanns det i den kringliggande trakten gott om spelmän som var ungefär samtida med Berndt Jonasson och med vilka denna uppehöll förbindelser. Av dessa nämner Berndtsson främst Per Andersson i Konga, sedermera Stenestad. Per Persson och sonen Daniel Persson i Torrlösa, vilka enligt Berndtsson voro riktiga mästerspelmän, smeden Erlandsson och skogvaktaren Persson, båda Konga. Vidare Pål Månsson i Hjortaröd, född i Ekeröd i Billinge socken, och skogvaktaren Zetterholm från Billinge. I denna församling hade i äldre tider funnits ännu ett par spelmän vilka voro bröder och gemenligen kallades Baringepojkarna.

Källor: Folkwiki

Svenska Låtar - Skåne II